

ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ВОЛИНИ НА ПОЧАТКУ ХІХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ ХРАМІВ ЗАСЛАВЩИНИ)

*Владислав Берковський,
Микола Близняк*

Період кінця XVIII — початку ХІХ ст. у суспільно-політичному житті Правобережної України ознаменувався цілою низкою кардинальних трансформацій, що прямо пов'язані зі зміною адміністративно-політичної карти Європи. Зокрема, в результаті поділів Речі Посполитої, ця держава зникає з політичних обривів, а її терени інкорпорується до складу держав-переможниць — Російської та Священної Римської імперії, Пруського королівства. Як результат, українське Правобережжя входить до складу Російської імперії з її особливим устроєм і суспільною структурою. Зокрема, за результатами другого поділу 1793 року до Росії повністю відійшли Київське, Брацлавське та Подільське воєводства. Натомість Волинське воєводство входить до складу російських імперських земель лише за результатами третього поділу.

Перші заходи нової влади щодо приєднаних теренів Правобережної України були спрямовані не на уніфікацію, а лише на створення, як влучно вказує Ю. Рудакова, умов для виникнення нерозривної єдності цих земель з рештою державних території Росії¹. Саме тому перші зміни торкнулися не суспільних взаємин, а облаштування нового адміністративно-територіального поділу. Зокрема, імператорськими указами від 22 травня та 5 липня 1795 року було створено три губернії — Брацлавську, Волинську та

¹ Рудакова Ю. К. Основні аспекти земельної політики Катерини II і Павла I на території Правобережної України (на прикладі Волині). Сангушківські читання. Зб. наук. праць I Всеукраїнської наукової конференції (24-25 січня 2003 р., м. Славута). Львів, 2004. — С. 191

Подільську¹. Такий поділ проіснував до початку реформ імператора Павла I, який наприкінці 1796 року ініціює усі землі Правобережжя розділити за новим принципом на — Київську, Подільську та Волинську губернії. Як результат, згідно з указом від 29 серпня 1797 року ці три губернії мали складатися з 12 повітів кожна, губернськими центрами стали — Київ, Кам'янець-Подільський та Новоград-Волинський². Щоправда останнє місто, у зв'язку з відсутністю належної кількості адміністративних будівель, вже у 1798 році поступилося статусним місцем Житомирові.

Освоєння новоприєднаних територій Правобережної України російською владою відбувалося не лише з військово-адміністративного боку, але й з наступним господарським освоєнням при поєднанні інкорпораційних заходів у соціально-демографічний, соціально-становий і етнопонаціональній сферах, на що свого часу досить вдало звернув увагу А. Філінюк. Одним з таких важливих заходів були дії російської імперської влади щодо нейтралізації українського православ'я як конкурента за владу і чинника українського національного та політичного сепаратизму³. Саме тому, відразу ж по приєднанню теренів Правобережжя владою визначається курс на адаптацію релігійного життя Київщини, Волині та Поділля до імперських стандартів та вимог. Щоправда, адаптація, хоча й відбувалася за загальноімперськими стандартами, однак мала специфіку в кожному з новоприєднаних регіонів.

Складний і неоднозначний шлях становлення Української Православної Церкви, паствою якої були переважно були українці, неодноразово ставав предметом зацікавлення, як сучасників тих процесів, так і інших дослідників.

¹ Рудакова Ю. К. Формування територіально-адміністративного устрою на землях Правобережної України в 1793–1801 рр. Наукові записки НаУКМА. Київ, 2005. Т. 41. Історичні науки. — С. 6.

² Адміністративно-територіальний поділ Київщини. 1471–1918 роки. Довідник. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2017. — С. 34–35.

³ Філінюк А. Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII — на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. — С. 542.

Насамперед, слід назвати фундаментальні для свого часу праці М. Теодоровича¹ та М. Кояловича². Дослідження першого з церковних істориків ставало предметом републікації у незалежній Україні, у тому числі й під кутом зору не лише релігійної проблематики, але й урбаністичної³. Серед сучасних фахівців акцентовану проблему представлено ґрунтовними напрацюваннями С. Жилюка, О. Бойка. Різні аспекти проблеми розкрито у працях В. Лось, О. Карліної, Н. Стоколос, А. Філінюка, П. Ричкова та багатьох інших учених. Однак, порушені у їх дослідженнях питання стосувалися загальних явищ та характеристик поширення російської версії православ'я на теренах Правобережної України кінця XVIII — середини XIX ст. Натомість питання регіонального масштабу та їх характерні риси, на жаль, досліджені досить спорадично. Саме тому, нашу увагу було зосереджено на теренах Заславського повіту Волинської губернії періоду його інкорпорації до складу Російської імперії. Вибір саме цього регіону обумовлено тим фактом, що Заславщина як регіон викликала інтерес у нової влади з точки зору влаштування тут адміністративного й духовного осідку, хоч і впродовж короткого часу. Зокрема, з 4 травня 1793 р. по липень 1795 р. на цих теренах функціонувало Ізяславське намісництво із центром у м. Ізяслав⁴). Позитивно оцінюючи історіографію проблеми, слід наголосити на тому, що стан православної церкви на Заславщині на початку XIX ст. та джерела до її історії ще не викликали особливого зацікавлення у дослідників, а, отже, тема потребує спеціальної уваги.

З перших днів приєднання до Російської імперії Заславщина визначається, як один з базових адміністративних центрів православ'я. Зокрема, 13 квітня 1793 р., указом

¹ Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Почаев, 1888–1903. Т. 1–5.

² Коялович М. История воссоединения западнорусских униатов старых времен. Санкт-Петербург, 1873. — 420 с.

³ Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича) / Упоряд. О. О. Тимошук. Хмельницький, 2011. — 660 с.

⁴ Верменич Я. В. Волинське намісництво. Енциклопедія історії України. Київ: Вид-во Наук. думка, 2003. — С. 610.

імператриці Катерини II було створено православну Мінську єпархію другого класу, яка поширювала свою владу на Мінську, Брацлавську та Ізяславську губернії. Управляти даною єпархією було призначено преосвященного Віктора (Садковського) з наданням йому титулу «архієпископа Мінського, Ізяславського та Брацлавського»¹. Що цікаво, в зазначеному указі також вказувалося, що «цієї нової єпархії згаданий архієпископ має бути від митрополита київського незалежним». Тобто фактично відбулося вилучення теренів Правобережжя зі складу Київської митрополії.

Враховуючи, що постійним місцем перебування архієпископа було місто Слуцьк, у травні 1794 року Священний Синод Російської православної церкви призначає помічником Садковського архімандрита Варлаама, на якого покладаються обов'язки керуючого справами духовного відомства Ізяславської та Брацлавської губернії. Крім того, з метою «забезпечення возз'єднання уніатів з Православною Церквою» було створено спеціальне «Місійне товариство»². Щоправда, як відзначає Г. Щеглов³, особливих успіхів у 1794–1795 роках дане товариство досягло лише в Брацлавській губернії, натомість в Ізяславській губернії справа переходу уніатів до православ'я залишалася невизначеною через відсутність належної кількості священників, антимінсів та мира. Саме з цією метою архієпископ Садковський звертається до очільників сусідніх єпархій з проханням надіслати священників та монахів. Як результат, вже влітку 1794 року до Ізяславської губернії прибувають перші священники-мігранти, які посідають посади благочинних і настоятелів місцевих приходських церков⁴. Крім того, в середині жовтня 1796 року, у зв'язку із адміністративними змінами з Мінської єпархії

¹ Жилюк С. І., Бойко Б. Є. Релігійна політика царизму на Волині (1793–1917 рр.). Острог, 2010. — С. 59; Філінюк А. Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII — на початку XIX століття ... — С. 554.

² Філінюк А. Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII — на початку XIX століття ... — С. 554.

³ Щеглов Г. Э. Преосвященный Виктор Садковский, первый Минский архиепископ. Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 2007. — С. 92–93.

⁴ Філінюк А. Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII — на початку XIX століття ... — С. 557.

було виокремлено в окрему Волинську єпархію. Цю єпархію було зараховано до третього класу, а її очільником призначено архімандрита Варлаама, з наданням йому статусу єпископа Волинського та Житомирського¹.

Отже, завдяки активній діяльності новоприбулого православного священства, а також підтримці представників російської влади, на місцях чималими зусиллями вдалося повернути в лоно російського православ'я спочатку місцевих священиків, а за ними й прихожан. Про один з таких випадків, що мав місце на Заславщині, написав у своєму дослідженні Микола Теодорович. За його даними, священник Василій Башуцький, котрий проводив богослужіння в с. Бачманівка з 1761 по 1803 рр. й отримав у 1761 р. презенту (рекомендаційний лист) з рук княгині Барбари Сангушко (1718–1791), дружини великого литовського маршалка князя Павла Кароля Сангушка (1680–1750), залишив історичну записку про церковні справи зламу XVIII і XIX ст. У ній він відзначив, що як тільки стало відомо про імператричин указ, що дозволяв уніатам повернутися «у лоно Православної Церкви» він з паствою швидко повернувся до православ'я, а сусідні священники, зважаючи на його авторитет та вік, послідували його прикладу².

Активні заходи російської влади на Правобережжі України спричинилися до того, що вже у 1795 р. імператриця Катерина II висловлює генерал-губернатору Мінської, Подільської, Волинської та Брацлавської губерній Т. І. Тутолміну своє задоволення з того приводу, що українське і білоруське населення «масово зрікається унії і наvertsається у Православ'я»³. Зрештою, з усіх унійних громад правобережних українських губерній у першій третині XIX ст. позиції гре-

¹ *Вержбицкий Т. И.* Краткое описание города Житомира. Житомир, 1887. — С. 18–19

² *Теодорович Н. И.* Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Т. III: уезды Кременецкий и Заславский. Почаев, 1893. — С. 636.

³ Цит. за: *Дацюк О.* Подільська єпархія: історичний екскурс. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Хмельниччина в контексті історії України» / Редкол.: Баженов Л.В., Єсюнін С. М. Хмельницький, 2012. — С. 39.

ко-католиків Волинської губернії, на думку фахівців, стали найміцнішими¹, що теж варто віднести до специфіки регіону. Така ситуація, крім усього іншого, пояснюється тим, що перші десятиліття адміністрування на Волині при імператорах Павлі I (1754–1801) та Олександрі I (1777–1825) характеризувалися толерантністю стосовно латинського та уніатського віросповідань й інших релігійних общин². Разом з тим, за висновками фахівців, наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. церква досить швидко втратила свої демократичні засади, стала активно працювати на абсолютизм в ідеологічному та економічному плані³.

Отже, на початок XIX ст. практично усі греко-католицькі храми Заславщини були включені до Волинської православної єпархії. У її структурі створено Волинську духовну консисторію, яка мала функції місцевого адміністративно-судового органу. У цей же час створюються духовні правління як органи адміністративно-церковної влади з розпорядчими та контролюючими функціями. До 1832 р. у Волинській єпархії було 12 духовних правлінь⁴, серед яких й Заславське духовне правління. Саме внаслідок адміністративно-управлінської діяльності останнього й відквалифіковані архівні матеріали, що дозволяють простежити історію православної церкви на Заславщині. Одними з таких матеріалів є описи православних церков Заславщини, що виконані у 1806 році. Донині дані описи не були в центрі спеціальної уваги. Винятком хіба є археографічне видання І. Тесленка та Т. Вихованця, у якому опубліковано поряд з церковно-приходським літописом церкви с. Кри-

¹ Карліна О. Парафії греко-католицької церкви у Волинській губернії наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. Релігія і церква в історії Волині. Збірник наук. праць під ред. В. Собчука. Кременець, 2007. — С. 161.

² Рычков П. Храмовая архитектура Волыни в составе Российской империи (1795–1914 гг.). Тека Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych. Polska akademia nauk w Lublinie. Lublin, 2016. Vol. XII/1. — S. 106.

³ Там само.

⁴ Жилюк С. І., Бойко Б. Є. Релігійна політика царизму на Волині (1793–1917 рр.). Острог, 2010. — С. 60–61. Всі духовні правління Волині розміщувалися у повітових (штатних) містах губернії.

вин (1892 р.), «Історичну відомість про церкву Світлого Воскресіння в с. Кривин від 1806 р.» з передмовою, розлогими коментарями та інформативними додатками¹.

Принагідно зазначимо, що аналізовані нами церковні описи були досить добре відомі М.Теодоровичу. Зокрема, при висвітлення історії церкви у с. Малі Пузирки він віднотував наступне: «опис церковного майна є від 1806 р.»². Аналогічно у його праці зафіксовано історичні описи церков для сіл Малі Пузирки, Зубарі, Корчик. Разом з тим, певне питання викликає факт подачі дослідником відмінних від описів дат заснування окремих церков. Наприклад, такі розходження маємо для церкви Святого Луки у селі Дяків та Свято-Покровської церкви у селі Корчик. Підстава такої розбіжності потребує додаткового вивчення.

Історичні відомості про православні церкви Волині було створено на виконання указу Волинської консисторії № 2024 від 09.05.1806 № 2024. Згідно з цим указом мало бути описано усі, без винятку, приходські церкви Волинської губернії³. На жаль, до сьогодення дійшли лише окремі з цих описів. Всього зберігся 101 опис. Тим не менше, зосереджена в них інформація дозволяє створити повноцінну уяву про виникнення та життєдіяльність не лише церкви, але й усього приходу.

Проаналізовані в статті описи церков датуються 30 липня 1806 року. Виключення становить хіба опис церкви с. Зубарі, який укладено 24 серпня цього ж року. Вцілому документи походять із Заславського духовного правління⁴. Отже, для даної розвідки було обрано історичні описи де-

¹ Старий Кривин: дослідження та матеріали з історії Південно-Східної Волині / Вступ, нарис, упоряд. Т. Вихованець, І. Тесленко. Білий Дунаєць; Остріг, 2005. 120 с. (Кривин увійшов до складу сусіднього Острозького повіту, став центром волості)

² Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Т. III: уезды Кременецкий и Заславский. Почаев, 1893. — С. 531.

³ Держархів Хмельницької області. Ф. 316. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 1.

⁴ Держархів Хмельницької області. Ф. 316. Оп. 2. Спр. 5, 9, 22, 26, 32, 54, 68, 72, 82, 95. Фонди інших повітових духовних правлінь Волині збереглися також, але різною мірою.

сяти сільських церков розташовані у Красилівському (Малі Пузирки), Славутському (Бачманівка, Варварівка, Дяків, Миньківці, Пашуки, Ташки), Ізяславському (Великі Пузирки, Зубарі) та Шепетівському (Корчик) районах Хмельницької області, які дозволяють створити цілісне уявлення про історичний опис церкви, як про документ, а також закласти підвалини до подальшого повноцінного та систематичного вивчення усього комплексу збережених описів.

Таблиця 1¹

**Перелік історичних описів церков
у селах Заславського повіту 1806 р.**

№ п/п	Назва села	Назва церкви, рік побудови, характеристики
1.	Бачманівка (Заславський повіт, Хоровецька волость)	Свято-Михайлівська, 1744 р., дерев'яна, трьохкупольна ²
2.	Варварівка ³ (в описі — Барбарівка) (Заславський повіт, Славутська волость)	Свято-Варварівська, 1736 р., дерев'яна, трьохкупольна ⁴

¹ Таблиця складена на основі: Держархів Хмельницької області. Ф. 316. Оп. 22. Спр. Адміністративно-територіальну підпорядкованість сіл подано за: Цинкаловський О. Стара Волинь та Волинське Полісся. Вінніпег: Інститут дослідів Волині, 1984. — Т. I. — С. 73, 74, 470, 544; 1986. Т. II. — С. 82, 215, 275, 432.

² В с. Бачманівка у Свято-Михайлівській церкві, що на західній околиці, наприкінці села, останнє богослужіння проведено 14 вересня 1830 р., коли трьохярусний іконостас розібрали й перенесли до нової Покровської церкви, побудованої стараннями Євстахія Сангушка, а старий храм був розібраний [Теодорович, с. 638]. За О. Цинкаловським, стара Свято-Михайлівська церква завалилася на початку ХХ ст.

³ Село Варварівка тепер Славутського району до 1946 р. носило назву Барбарівка. Див.: Бернадська Л. В., Єсюнін С. М. Адміністративно-територіальний поділ Хмельницької області наприкінці XVIII — початку ХХІ ст. (1793–2012). *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Хмельниччина в контексті історії України»* / Редкол.: Баженов Л. В., Єсюнін С. М. Хмельницький, 2012. — С. 34.

⁴ У 1884 р. у с. Варварівка збудована нова церква в ім'я Пресвятої та Животворящої Трійці [Теодорович, с. 630].

3.	Дяків ¹ (Заславський повіт, Жуківська волость)	Свято-Луківська, 1794 р. ² , дерев'яна, одно купольна
4.	Зубарі (Заславського повіту, Заславської волості)	Першомученика та архідия- кона Стефана, 1791, дерев'яна, однокупольна
5.	Корчик (Заславський повіт, Хоровецька волость)	Свято-Покровська, 1732 р. ³ , дерев'яна, трьохкупольна, у 1797 р. відремонтована
6.	М'чньківці (Заславський повіт, Жуківська волость)	Свято-Воскресенська, 6 травня 1721 р., дерев'яна, трьохкупольна, 1804 р. відремонтована
7.	Пашуки (Заславський повіт, Шепетівська волость)	Свято-Михайлівська, 9 травня 1743 р., дерев'яна, однокупольна ⁴
8.	Пузирки Великі (Заславський повіт, Новосільська волость)	Свято-Михайлівська, час по- будови невідомий, дерев'яна, трьохкупольна, 1780 р. відремонтована

¹ Село Дяків тепер Славутського району впродовж 1964–1985 рр. носило назву Жовтневе. Див.: *Бернадська Л. В., Єсюнін С. М.* Адміністративно-територіальний поділ Хмельницької області наприкінці XVIII — початку XXI ст. (1793–2012). *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Хмельниччина в контексті історії України»* / Редкол.: Баженов Л. В., Єсюнін С. М. Хмельницький, 2012. — С. 35.

² За М. Теодоровичем, церква Святого Луки збудована у 1754 р. на кошти мирян. Див.: *Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцинського і Миколи Теодоровича)* / Упоряд. О. О. Тимошук. Хмельницький, 2011. — С. 334.

³ Микола Теодорович датою побудови церкви називає 1716 рік. З ним солідаризувався О. Цинкаловський, який використав працю свого попередника, а також вивчив «цілі церковні і приватні архіви й бібліотеки». Див. і порівняй: *Теодорович Н. И.* Историко-статистическое описание церквей и приходов Вольнской епархии. Т. III: уезды Кременецкий и Заславский. Почаев, 1893. С. 655; Цинкаловський О. Стара Волинь та Волинське Полісся. Вінніпег: Товариство Волинь, 1984. — Т. I. — С. 544.

⁴ Олександр Цинкаловський датою побудови церкви називає 1773 р., коли історичний опис 1806 р. називає нам 9 травня 1743 р. датою благословіння церква уніатським єпископом Луцьким та Острозьким Феодосієм Рудницьким-Лубенецьким (бл. 1698 чи 1700–1751), у 1730 р. призначений єпископом Луцьким та Острозьким з почесним титулом екзарха митрополії УГКЦ. Див.: Цинкаловський О. Стара Волинь та Волинське Полісся. Вінніпег: Інститут дослідів Волині, 1986. — Т. II. — С. 215.

9.	Пузирки Малі (Заславський повіт, Антонинівська волость)	Свято-Михайлівська, час побудови невідомий, 1804 відремонтована, дерев'яна, однокупольна
10.	Ташки (Заславський повіт, Славутська волость)	Хрестовоздвиженська, 1756, дерев'яна, трьох купольна

Відповідно до інформації описів усі наявні храми Заславщини, станом на 1806 рік, були збудовані упродовж XVIII ст. місцевими майстрами. Наймолодшою серед цих церков був храм Святого Стефана у селі Зубарі Ізяславського району, зведений за кошти місцевого прихожанина Клима Іванчука. Храм був освячений у 1791 р. єпископом Стефаном Левинським як уніатський. Однак, вже за кілька років, у 1796 році, він зазнав перебудови на православну святиню¹. Принагідно зазначимо, що з усього переліку церков, до сьогодні зберігся лише цей храм. Щоправда, у 2018 р. історичність архітектурної пам'ятки була порушена представниками місцевої громади шляхом «сучасного ремонту»².

В цілому, станом на 1806 рік, перебували у складному стані й вимагали капітального ремонту усі без виключення приходські церкви Заславщини. І ця ситуація не була чимось дивним, адже ці церкви було зведено ще починаючи з першої чверті XVIII століття³. Так, наприклад, найстаріша з відомих нам за описами церков — це Свято-Воскресенська церква у с. Миньківці (1721 р.). Практично усі церкви було зведено з соснових колод у хрест за кошти місцевих громад чи окремих мешканців.

Аналізовані описи церков створювалися відповідно до задалегідь визначеної програми. Виконавцями/авторами історичних описів у розумінні їх текстової та технічної ча-

¹ Держархів Хмельницької області. Ф. 316. Оп. 2. Спр. 26. Арк. 1

² Шуткевич О. «Модернізована» стародавня церква [у с. Зубарі на Хмельниччині]. День. 2018. 5 верес. Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/taum-aut/modernizovana-starodavnya-cerkva>

³ Жилюк С. Російська Православна церква на Волині (1793–1917 рр.). Житомир, 1996. — С. 15.

стин (проведення обмірів храмів, цвинтарів, земель тощо) виступили місцеві священники, дяки та церковне присяжне братство (переважно кілька братчиків зі старшим на чолі та ключником в тому числі). Засвідчував підготовлений історичний опис благочинний ієрей.

Програма історичного опису зобов'язувала їх авторів класифікувати зібраний матеріал на «шість статей», в яких мало бути представлено усю інформацію щодо церкви. Умовно ці статті можна поділити на три категорії:

1) загальна довідка про церкву. До цієї категорії відносимо першу статтю опису під назвою «Про стан церкви, її місце розташування і про церковний погост», де розкрито час побудови та ремонту церков, їх освячення тогочасними церковними ієрархами. Так, як вказують описи, всі ієрархи, які освячували щойно зведені церкви, були греко-католицькими єпископами: єпископ луцький і острозький (з 1730 року) Феодосій Рудницький-Любенецький (бл. 1698 чи 1700–1751), єпископ луцький і острозький (з 1750 року) Сильвестр Рудницький-Любенецький (1712/1713–1777), коад'ютор та апостольський адміністратор єпархії Луцької та Острозької (з 1787 року) Стефан Левинський (1736–1806). На імена православних волинських єпископів натрапляємо у випадках, коли вони благословляють ремонти храмів вже наприкінці XVIII і особливо на початку XIX ст. Серед них зустрічаємо Варлаама Шишацького (1750–1821), волинського єпископа з 1795 р. з кафедрою в Острозі, хоча йменувався Житомирським. Храми описані під кутом зору будівельних та покрівельних матеріалів, з котрих вони збудовані, відзначено кількість хрестів на куполах, їх специфіку. Присутній в описах «безпековий вимір» — йдеться про кількість вікон та дверей, наявність на них решіток задля запобіганню злочинств тощо. Друга складова частина вказаного виміру — вогнебезпечність, на чому постійно акцентовано увагу. Прикметно й важливо, що в описах присутні просторові обміри церков. У цій частині документу представлено загальний опис цвинтарів та їх обмірів.

2) довідка про богослужбове майно наявне в церкві. Зокрема, це друга та третя статті описів. Так, у другій статті — «Про внутрішню прикрасу церкви» — розкривається інформація про вівтар, церковні ікони з точними їх назвами та особливостями виконання, порядок їх розташування тощо. Прикметно, що відносно окремих ікон подано їх простонародну місцеву назву. До третьої статті — «Про різничні речі, золоті, срібні, мідні, олов'яні, шовкові, ситцеві, суконні, полотняні та дерев'яні з зазначенням їх ваги та ціни» — було внесено опис рухомого майна з його страховою вартістю. Крім того маємо вказати, що опис рухомих речей дозволяє не лише відтворити матеріали з яких вироблявся той чи інший елемент богослужіння, але з'ясувати окремі факти, що стосуються діяльності храму в цілому, його переходу до московського православ'я. Так, наприклад, в описі с. Барбарівка зазначено наявність антими́нсу зі святими мощами. При цьому зазначається, що антими́нс був освячений 11 липня 1795 року Житомирським єпископом Варлаамом¹, в с. Зубарі освячення відбулося 23 березня 1795 року². В с. Бачманівка антими́нс був освячений 11 вересня 1794 року митрополитом Київським та Галицьким Самуїлом³.

3) довідка про при церковні будинки (дзвіницю, будинки священика, дяка, паламаря) та церковне землеволодіння. Наведена у четвертій, п'ятій та шостій статтях інформація подає досить детальні виміри для усіх прицерковних будівель (просторові розміри, кількість кімнат тощо). Характерно, що, згідно з народною традицією Волині, дзвіниці мали окремішне розташування поблизу церков. Щоправда з часом, з поширенням суто російських церковних традицій, волинські церкви, а в тому числі й церкви Заславщини, масово перебудовуються і дзвіниці прибудовуються до них при вході зі стрункими пірамідальними наметами, що відповідало уподобанням росій-

¹ ДАХМО. Ф. 316. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 6.

² ДАХМО. Ф. 316. Оп. 2. Спр. 26. Арк. 9

³ ДАХМО. Ф. 316. Оп. 2. Спр. 9. Арк. 4зв.

ських авторів¹. Окремо, також, загадаємо про те, що шоста стаття подає доволі докладну інформацію щодо майнового стану церкви, зокрема про наявну орну землю та сіножаті.

Отже, підсумовуючи дану розвідку зазначимо, що пізнавальний потенціал історичних описів волинських церков полягає зокрема у можливості створити повний архітектурний образ українського народного храмового будівництва XVIII ст. — початку XIX ст., до втручання у його самобутність з боку російської влади. Адже, саме на початку XIX ст. розпочався, за влучним висловом П. Ричкова, експорт на Волинь стилістичних форм із центральної Росії². Названий процес загрожував перебудовами, будівельними доповненнями, реставраціями для надання їм «російсько-православного» вигляду тощо. Натомість збережені описи православних церков Заславщини відображають ще старий волинський стиль церков. Представлена вище спроба джерелознавчого та історіографічного аналізу історичних описів десяти храмів Заславщини середини 1806 р. підтверджує необхідність уведення до наукового обігу цього важливого нарративного комплексу джерел з церковної історії Волині XVIII і XIX ст.

¹ Ричков П. Стилістична еволюція храмової архітектури Волині XIX — початку XX ст. Студії і матеріали з історії Волині. 2013 / Гол. ред. В. Собчук. Кременець, 2015. — С. 120.

² Там само. — С. 100.